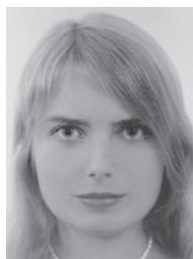

УДК 378.4(477.54):929Каразін:159.923.07

ДО 210-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ. ОСОБИСТІТЬ В. Н. КАРАЗІНА: СПРОБА ПСИХОБІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

О. І. Вовк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Анотація. У статті викладено результати психобіографічного аналізу життя та діяльності видатного громадського діяча, просвітителя, науковця, засновника Харківського університету В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.). Схарактеризовано основні тенденції розвитку психобіографістики в Україні та світі. Описано найпоказовіші епізоди біографії В. Н. Каразіна та співвіднесено їх з типологічною схемою дослідження особистості «Індикатор типів Майєрс–Бріггс» (МВТІ). Висунуто гіпотезу щодо вірогідної належності особистості В. Н. Каразіна до типу ЕНТР («Винахідник»).

Ключові слова: В. Н. Каразін, психобіографія, «Індикатор типів Майєрс–Бріггс» (МВТІ).

Вступ

Починаючи з середини ХХ ст. і донині у світовому науковому співтоваристві все більш помітним стає зростання інтересу до феномену життєпису, яке у сучасній літературі визначається як «біографічний бум», або «біографічний поворот» [1]. Серед основних рис сучасної біографістики варто відзначити збільшення уваги до психологічного виміру буття особистості та тяжіння до міждисциплінарності.

Поступове розмивання кордонів предметних областей різних дисциплін стимулює розвиток синтетичних наукових жанрів, до яких можна віднести психобіографію. У найширшому розумінні цей термін може означати будь-який підхід до біографії, що підкреслює внутрішнє життя та психологічний розвиток особистості. Утім, частіше цю дефініцію застосовують у більш вузькому тлумаченні, маючи на увазі використання формалізованої психологічної теорії в біографічному письмі [2].

Вважається, що психобіографія еволюціонувала з популярного у середині ХІХ–на початку ХХ ст. жанру патографії – опису життя видатної особистості, в якому центральне місце посідає історія її хвороби [3, с. 741]. Датою народження власне психобіографії прийнято вважати 1910 р., коли побачила світ монографія З. Фрейда «Леонардо да Вінчі: спогади дитинства», яка протягом наступних ста років залишалася найбільш критикованою його розвідкою.

Незважаючи на критичні зауваження, що були висловлені на адресу нового дослідницького напрямку, цей підхід швидко завоював популярність у західних наукових колах та залишається затребуваним до сьогоднішнього дня. Класик сучасної психобіографії В.Т.Шульц виділив риси, притаманні

якісно проведеному дослідженню, серед яких чіткість, логічність, обґрунтованість та переконливість для читача; комплексність, спрямування на висвітлення кількох аспектів діяльності особистості; узгодженість із загальними знаннями про людську психологію та фактами біографії конкретного індивіда; залучення різних типів джерел.

Разом з тим, психобіограф не повинен пояснювати характер та поведінку дорослої людини, спираючись лише на історію дитинства (адже події, що відбулися в житті юної та навіть зрілої людини, можуть накласти відбиток на її психіку не менше, ніж на психіку дитини). Виходячи з цього, дослідник не має надто захоплюватися теорією психоаналізу, пам'ятаючи про те, що вона є лише однією з багатьох можливих стратегій вивчення психобіографії історичного діяча. Не можна використовувати і факти, отримані шляхом умовиводів дослідника, які не мають прямих підтверджень; недопустимо ігнорувати одні відомості про особистість на догоду іншим [4, с. 7–10].

До української науки психобіографістика почала інтегруватися наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст. [див., наприклад: 5, 6 та ін.]. Можна визначити кілька специфічних рис, притаманних вітчизняним психобіографічним розвідкам. По-перше, на відміну від західного академічного середовища, де психобіографістикою опікуються, в першу чергу, фахові психологи та психіатри, в Україні цей дослідницький напрямок укорінився й розвивається більшою мірою у структурі гуманітарних наук (історії, літературознавства, мистецтвознавства та ін.). По-друге, в багатьох публікаціях спостерігається необґрунтована взаємопідміна патографічного і психобіографічного підходів, що висуває на порядок денний необхідність подальшої розробки

концептуальних основ функціонування психобіографістики. По-третє, коло історичних діячів, життєві траєкторії яких ставали предметом спеціального наукового пошуку, є досить вузьким. Психобіографи більшою мірою спрямовані на вивчення осіб, чий творчий доробок представлений у текстовому вигляді (історик М.С.Грушевський, письменники М.Г.Хвильовий, І.Я.Франко, Т.Г.Шевченко та ін.), у той час як творці невербальних образів (живописець І.Ю.Рєпін [7, 8] та ін.) потрапляють до дослідницького об'єктиву порівняно рідко. При цьому основна увага дослідників прикута до вивчення історій життя людей мистецтва, в першу чергу літераторів, у той час як представники інших суспільних сфер (державні діячі, вчені і т. п.) у більшості своїй залишаються поза межами цього дискурсу.

Вищенаведені факти свідчать про те, що українська психобіографістика нині перебуває у процесі свого становлення, тож перед вітчизняними науковцями постає необхідність розширення дослідницького арсеналу, залучення нових джерел та методів дослідження, адаптація досвіду, накопиченого зарубіжними колегами, до українських реалій.

Мета дослідження

Проведення психобіографічного аналізу життя та діяльності видатного громадського діяча, просвітителя, науковця, засновника Харківського університету В.Н.Каразіна (1773–1842 рр.).

Матеріали та методи дослідження

В основу дослідження була покладена типологічна схема дослідження особистості «Індикатор типів Майєрс–Бріггс» (Myers–Briggs Type Indicator, MBTI). Вона ґрунтується на застосуванні чотирьох біполярних шкал, що відображають особистісні переваги: «екстраверсія (extraversion, E) – інтроверсія (introversion, I)»; «сенсорика (sensation, S) – інтуїція (intuition, N)»; «мислення (thinking, T) – почуття (feeling, F)»; «судження (judgment, J) – сприйняття (perception, P)»*. У комбінації ці чотири пари характеристик утворюють 16 типів особистості [9, с. 11].

MBTI протягом кількох десятиліть залишається одним з найпопулярніших інструментів психологічної оцінки, який застосовується для вирішення багатьох прикладних задач (у т. ч. комплектування робочих груп, профорієнтації тощо) [10, с. 491] та, незважаючи на певну кількість обмежень, в цілому показує себе надійним та валідним інструментом дослідження психічного складу особистості [9, с. 24].

Результати дослідження та їх обговорення

Вивчення наявних у нашому розпорядженні матеріалів показало, що В.Н.Каразін був яскравою індивідуальністю, відкритою до спілкування. Він привертав до себе увагу та досить швидко завойовував симпатії оточуючих. Свідченнями цього можуть бути легкість, з якою нікому не відомому молодому слобідсько-українському дворянину вдалося увійти до найвищих державних кіл та здобути прихильність імператора Павла I, а дещо пізніше – й Олександра I [11, с. 75].

Гострий природний розум, красномовство, винахідливість і дотепність робили його непересічним оратором, який міг справити неабияке враження на публіку та переконати аудиторію в необхідності того чи іншого діяння. Як приклад можна навести участь В.Н.Каразіна у заснуванні Харківського університету, зокрема, його доленосну промову перед слобідсько-українським дворянством 1 вересня 1802 року, яка змусила дворянське зібрання схвалити проект відкриття вищої школи у Харкові та зобов'язатися жертвувати гроші на його реалізацію [12, с. 534–537]. Як стверджував М.О.Лавровський, «якби не було цього пристрасного елемента в Каразіна, не було б і пожег, не було б і університету в Харкові» [13, с. 49].

Займаючи активну позицію, В.Н.Каразін завжди цікавився проблемами суспільного життя та брав у ньому активну участь. Розпочавши кар'єру державного службовця в 1798 р., він особливо уславився на освітянському поприщі в перші роки правління Олександра I: став одним зі співробітників новоствореного Міністерства народної освіти, особисто долучився до реформування системи середньої та вищої освіти в Російській імперії [11, с. 58].

Навіть будучи вже відстороненим від державних справ (1804 р.), продовжував перейматися суспільними проблемами, в міру свого розуміння та можливостей намагався розрішити їх, задля чого викладав власні ідеї та плани у численних листах і записках до можновладців. Прагнув організувати місцеве дворянство та пробудити в ньому інтерес до наукової та громадської діяльності, прищепити навички прогресивного та раціонального господарювання, для чого в 1811 р. організував у Харкові Філотехнічне товариство (діяло до 1818 р.) і був беззмінним «правителем» його справ [13, с. 71].

Показово, що В.Н.Каразін був членом багатьох інших наукових та громадських організацій: Вільного товариства любителів російської словесності в Петербурзі (з грудня 1819 року по березень 1820 року обіймав по-

* — У російсько- та україномовній літературі більш поширеним є варіант перекладу цих конструктів як «організованість» (I) та «гнучкість» (P), яким ми й оперуватимемо надалі.

саду віце-президента цього товариства), Московського товариства природодослідників, Товариства історії та старожитностей російських, Російського вільного економічного товариства, почесним членом Московського та Харківського університетів [14, с. 97]. Він намагався навіть упорядкувати відносини всередині громад сіл Кручик Слобідсько-Української губернії та Анашкіно Московської губернії, що знаходилися у власності його родини, шляхом створення Сільських дум [15, с. 53] тощо.

Усі вищеперераховані факти дають нам підстави припустити, що В.Н.Каразін за шкалою E–I може бути визнаний екстравертом (E).

В.Н.Каразін мав розвинену фантазію, палку уяву, що відповідним чином відбивалося в багатьох його статтях та епістоляріях [тут і далі переклад наш – О. В.]: «Не можу не окреслити головні риси, які постають в уяві навіть при найбільш поверхових роздумах» [12, с. 49] (1804 р.), «Уявляю собі Ваше положення: подумки входжу я в усамітнений Ваш кабінет...» [16, с. 10] (1807 р.), «Уява представляє мені цих старшин у різнобарвних "жупанках"...» [12, с. 601] (1842 р.) тощо.

Для нього було притаманне постійне прагнення до генерування нових ідей, висунення революційних проектів, які в очах його сучасників нерідко виглядали фантастичними та не завжди виявлялися втіленими в життя. Ще у 1873 р. М.О.Лавровський відзначав: «Можна іноді не погоджуватися, взагалі або частково, зі змістом різноманітних його паперів, можна знаходити цей зміст нині непридатним або нездійсненим; але навряд чи дозволено відмовити йому в самовідданій щирості устремлінь, у тому, що всі його помисли, – більшості з яких так і не суджено було здійснитися, – мали своїм джерелом народжені в його уяві піднесені ідеали найкращого державного та суспільного порядку» [17, с. 295].

Незважаючи на удавану фантастичність багатьох каразінських пропозицій, певна їх кількість через більший або менший проміжок часу виявляла свою доцільність та життєздатність. Одним з таких проектів виявилось відкриття Харківського університету, яке, за висловом І.П.Лисяка-Рудницького, стало «найбільше вікопомним ділом життя та історичною заслугою» [13, с. 155] В.Н.Каразіна. Просвітник добре розумів значення університету для розвитку Слобідської України та посилення її позицій у загальнодержавному масштабі: «Я смію вважати, що губернія наша призначена поширити навколо себе почуття витонченості та просвітництва. Вона може бути для Росії тим, що давні Афіни для

Греції» [12, с. 535] (1802 р.). Він таки зміг переконати в цьому як місцеве співтовариство, так і можновладців.

Харків мав потенціал для перетворення на університетський центр: функціонування колегіуму, просвітницька місія Г.С.Сковороди, діяльність літературного гуртка О.О.Паліцина «Попівська Академія» та ін. значною мірою підготували ґрунт для розвитку університетської освіти на слобожанських теренах [13, с. 67].

Але разом з тим не варто забувати, що на початку XIX ст. Харків, незважаючи на свій статус губернського центру, за чисельністю населення поступався деяким іншим містам Слобідсько-Української губернії. Переважна більшість його мешканців займалася сільським господарством, дрібними промислами та торгівлею, а стиль та спосіб їхнього життя залишався сільським. У місті панувала антисанітарія, яка призводила до численних епідемій [18, с. 43–44]. Харків протягом XVIII ст. ніколи не позиціонувався як університетський центр, за багатьма параметрами поступаючи іншим містам, які претендували на відкриття вищої школи. Однак виявлені Василем Назаровичем енергійність та ініціативність зрештою зробили ідею заснування Харківського університету реальністю, в той час як «ні Київ, ні Полтава, ні Чернігів не знайшли свого Каразіна» [18, с. 34].

В.Н.Каразіну не вдалося особисто довести розпочату справу до кінця – влітку 1804 р. він був відсторонений від подальших клопотів та навіть не був запрошений на урочисте відкриття університету, що відбулося у січні 1805 року [14, с. 38]. Але посіяні ним зерна дали рясні плоди: Харківський університет став важливим центром розвитку освіти й науки на східноєвропейських теренах, відіграв значну роль у становленні модерної української культури, сприяв піднесенню Харкова та його перетворенню на потужний промисловий, науковий і культурний центр.

Як приклад можна навести ще один каразінський проект, який не був одразу гідно оцінений сучасниками, проте знайшов продовження та розвиток у майбутньому. У 1809 р., займаючись виробництвом селітри, В.Н.Каразін звернув увагу на те, що азотна («селітряна») кислота може бути синтезована за допомогою електричного розряду. Розмірковуючи над можливістю практичного втілення цієї ідеї в якомога більшому масштабі, дослідник дійшов висновку, що жодна з відомих йому електричних машин не здатна була продукувати необхідну кількість електроенергії, тому потрібно було шукати «нове знаряддя, яким людина до того часу ще не володіла» [12, с. 728].

Взявши за основу досліди французького фізика Ж.Рома, В.Н.Каразін висунув проект акумуляції електричної енергії з атмосферного повітря, для чого запропонував використовувати обгорнуті металевою фольгою повітряні кулі або аеростати, які б з'єднувалися із землею за допомогою обвитих дротом шнурів. Вчений ділився своїми роздумами стосовно масштабів можливого відкриття та народногосподарського ефекту, що міг бути зрештою одержаний: «Які нові наслідки отримаємо, якщо заволдіємо масою електричної сили, розсіяної в атмосфері, коли будемо в змозі її використовувати на свій розсуд! ... Завдяки електричній силі ми зможемо здійснити зміни, що були безрезультатно шукані хіміками до цього часу та визнані ними неможливими» [12, с. 712–713] (1814 р.); «Досліди, здійснювані передбачуваним снарядом, будуть, звичайно, дивовижними. Вони відкриють безліч нових істин, виявлять такі таємниці у природі, які без цього посібника були б довіку недосліджені» [12, с. 432] (1818 р.) та ін. Проте спеціальна комісія, створена при Петербурзькій Академії наук, визнала будівництво «електроатмосферного снаряду» недоцільним. Цьому рішенню могли посприяти як грандіозність задуму В.Н.Каразіна, так і неоднозначна репутація його самого.

Проект В.Н.Каразіна був покинутий і забутий, хоча окремі дослідники давали йому високу оцінку і через десятки років після смерті винахідника. Наприклад, у 1892 р. Ю.П.Бартенев писав, що з часом ця розробка «принесе її авторові більше слави, ніж навіть заснування Харківського університету» [15, с. 90]. А сама ідея можливості отримання електроенергії з повітря продовжувала цікавити винахідників і в подальші часи.

На початку ХХ ст. помітних успіхів у цьому напрямку досяг Г.Плаусон, який у 1920 р. запропонував створити установку із приймачами атмосферної електрики у вигляді ізольованих від Землі куль, наповнених воднем або гелієм та обшитих тонким шаром металу. Інженер здійснив успішні польові випробування установки, результати дослідів виклав у книзі «Gewinnung und Verwertung der atmosphärischen Elektrizität» («Отримання та використання атмосферної електрики»), а згодом отримав патенти на описаний ним пристрій у США, Німеччині та Великій Британії [19].

По суті, Г.Плаусон уточнив, розвинув та технічно втілює ідею В.Н.Каразіна, вперше сформульовану ще за сто років до того [20, с. 338]. Проект викликав значний інтерес серед фахівців. Наприклад, американський ви-

нахідник Х.Гернсбек так відгукнувся про нього: «Не існує жодних сумнівів, що цей винахід скоро отримає універсальне застосування у всьому світі. Ми побачимо землю, всіяну аеростатами...» [21, с. 3]. Проте до сьогодення жодна з таких установок не отримала широкого практичного втілення через громіздкість та нестабільність отримуваної потужності. Сучасна нам техніка нездатна забезпечити безпечне та безперебійне транспортування електроенергії з вищих шарів атмосфери на землю. Тим не менш, науковий інтерес до можливості акумуляції атмосферної електрики не послаблюється, з'являються та апробуються нові проекти [19], а це свідчить про перспективність проблеми, до розробки якої колись долучився й В.Н.Каразін.

Описані нами зразки поведінки В.Н.Каразіна можуть бути інтерпретовані як вияв специфічних якостей особистості, що за шкалою S–N може бути оцінена як інтуїт (N).

Однією з притаманних В.Н.Каразіну рис можна назвати щирість, яка доходила до прямолінійності. З одного боку, ця особливість характеру зумовила злет його кар'єри, проте з іншого – призвела до такої ж карколомної відставки та завдала чимало неприємностей у подальші роки. Відомо, що піднесення В.Н.Каразіна розпочалося у перші дні царювання Олександра I, коли слобідсько-український дворянин підготував анонімний лист для імператора. У тому листі він відверто виклав власні роздуми щодо можливих шляхів реформування Російської імперії та висловив сподівання на справедливе правління молодого монарха. Незабаром автор послання постав перед очима самодержця. Як писав син Василя Назаровича Ф.В.Каразін, Олександр I тепло подякував йому за відвертість та попросив його і надалі продовжувати доносити до нього правду [13, с. 9].

В.Н.Каразін охоче скористався цією позицією, за три роки направивши імператору низку листів, в яких висловлювався щодо проблем зовнішньої та внутрішньої державної політики. Крім того, він став особистим повіреним Олександра I, якому доручалися найделікатніші завдання. Наприклад, йому вдалося зібрати докази проти калузького губернатора Д.А.Лопухіна, який «уславився» хабарництвом та зловживанням владою. Матеріали, надані В.Н.Каразіном, дали змогу притягти губернатора до відповідальності, незважаючи на його численні «зв'язки» та високопоставлених покровителів.

Участь у цьому процесі підвищила статус Василя Назаровича в очах монарха, однак налаштувала проти нього багатьох чиновників [18, с. 20]. Неприязнь з часом продовжувала

зростати, тим більше, що фаворит молодого імператора дозволяв собі різко висловлюватися про багатьох можновладців (наприклад, міністра освіти П.В.Завадовського та ін.). Зрештою неприятели В.Н.Каразіна повністю дискредитували його в очах Олександра I, що й спричинило спершу охолодження самодержця до колишнього улюбленця, а згодом – його остаточне усунення від двору та звільнення з державної служби.

Утім, потрібно відзначити, що і після відставки Василь Назарович продовжував писати до вищих державних чинів та особисто до імператора, за що неодноразово отримував догани [11, с. 70]. Свою активність, яка межувала з настирливістю, він обґрунтовував бажанням «розкрити очі» своїх адресатів на неприпустимі або навіть загрозливі, з його точки зору, явища навколишньої дійсності. Наприклад, у різні роки В.Н.Каразін звертався до Олександра I зі словами: «Вся внутрішність моя холодне, коли я це пишу: але я мушу! Адже немає в Тебе іншої людини, яка б наважилася повідомити Тобі глас народу настільки ж ясно» [12, с. 60] (1808 р.); «Я писав не з особистих міркувань, але за внутрішнім переконанням та з глибокою впевненістю, що я був би нелюдом перед Вами та вітчизною, якби я цього не зробив» [12, с. 119] (1820 р.) і т. п.

Прагнення В.Н.Каразіна поділитися з можновладцями своїми побоюваннями відносно можливих безладів розцінювалося деякими його сучасниками та дослідниками подальших років як доносительство. Відомо, наприклад, що протягом 1819–1820 рр. він листувався та неодноразово особисто зустрічався з міністром внутрішніх справ та юстиції В.П.Кочубеем, звертаючи увагу останнього на «бродіння умів» у Російській імперії та загрозу революційного вибуху, пропонуючи створити спеціальний департамент, що мав би на меті запобігти розповсюдженню опозиційних настроїв та ін.

Утім, варто дослухатися й до думки І.Я. Лосієвського про те, що поведінка В.Н.Каразіна була не схожою на «манери звичайного донощика, який полював за крамольними рукописами» [13, с. 190]. Василь Назарович відверто вороже ставився до революційних ідей, вбачаючи в них загрозу стабільному існуванню держави, та з тривогою спостерігав за їх поширенням у суспільстві. Проте, передаючи чиновникам ту чи іншу інформацію, він не прагнув розправи з конкретними особами або задоволення власних корисливих інтересів. В.Н.Каразін перш за все намагався донести до влади ті оцінки суспільного стану, які він вважав істинними.

На нашу думку, наведені приклади з біографії В.Н.Каразіна дозволяють припустити, що за шкалою Т–F ця особистість може бути схарактеризована як мислитель (Т).

Біографія В.Н.Каразіна рясніє вчинками, які багатьом його сучасникам та дослідникам подальших років здавалися ексцентричними, непродуманими, здійсненими під впливом душевного пориву. В цьому контексті може бути згадана спроба втечі за кордон в 1798 р., яку Є.П.Трифільєв визнав «надзвичайно характерним для В.Н.Каразіна» [13, с. 85] епізодом. Молодий дворянин зважився на цей відчайдушний крок невдовзі після приходу до влади імператора Павла I (1796 р.), який наказав усім дворянам, що числилися в офіцерських реєстрах, прибути до місця служби.

В.Н.Каразін на той час фактично покинув військову службу, але його прізвище залишалося у списку гвардійців Семенівського полку. Василь Назарович проігнорував наказ імператора, тому був позбавлений офіцерського звання й жалування [11, с. 54]. Вважаючи себе незаслужено ображеним, В.Н.Каразін вирішив покинути Батьківщину, тому звернувся до Павла I з проханням надати йому право на виїзд, мотивуючи своє клопотання необхідністю зміцнення слабкого здоров'я [14, с. 609]. У видачі закордонного паспорта йому було відмовлено, тож 25-річний поміщик разом з вагітною дружиною вирішив перейти кордон нелегально.

Втікачів було викрито, схоплено та відправлено до в'язниці, звідки колишній офіцер 30 серпня 1798 року наважився відправити монарху лист, в якому каявся у своїй протиправній поведінці та зізнавався, що на цей вчинок його підштовхнули «допитливість» та «невинне бажання бути щасливим» [12, с. 611]. Але наприкінці послання В.Н.Каразін досить непродумано та ризиковано писав, що в разі можливого покарання він пересвідчиться у небезпідставності своєї «похмурої неприязні до правління» [12, с. 611] Павла I, що свідчить про емоційність автора. Недарма Є.П.Трифільєв зауважив, що цей лист «вражав силою почуття, дихав глибокою відвертістю» [13, с. 89].

Примітно, що пізніше, відновлюючи текст епістолярію по пам'яті, В.Н.Каразін по-іншому пояснив причину своєї втечі, висловившись більш різко: «Я бажав схватися від твого правління, боячись його жорстокості. ... Я не знав за собою провини ... але вже вільний образ моїх думок міг бути вже злочином» [12, с. 612], хоча ці слова, цілком ймовірно, можуть бути інтерпретовані як вияв запізнілої хоробрості [11, с. 55].

У будь-якому разі подальший розвиток подій виявився несподіваним, мабуть, і для самого В.Н.Каразіна: він постав перед Павлом I, а після аудієнції був помилуваний та навіть розпочав державну кар'єру [14, с. 9]. Можна припустити, що причиною прихильного ставлення монарха до поміщика-втікача стали не лише розум та красномовство останнього, продемонстровані під час особистої зустрічі, але і його відкритість та безпосередність.

Як ще один приклад може бути наведена діяльність В.Н.Каразіна з підготовки до відкриття Харківського університету (1803–1804 рр.). Розуміючи, що новостворений навчальний заклад має якомога швидше стати відомим у науковому світі, просвітителю з головою занурився в організаційні справи: клопотав про виділення необхідних приміщень, дбав про відкриття бібліотеки, друкарні, ботанічного саду та інших підрозділів, переймався умовами проживання майбутніх викладачів, турбувався про залучення до навчання семінаристів та дітей бідних дворян, вів активне листування з можновладцями та закордонними професорами і т.п. [11, с. 144–146].

Прагнучи швидше завершити всі підготовчі роботи, В.Н.Каразін діяв з надзвичайним розмахом, почасти нехтуючи формальними інструкціями та звітами й наживаючи собі супротивників. Один з перших професорів Харківського університету І.Ф.Тимковський, який також брав безпосередню участь в організації навчального закладу, писав до нього: «Діяльність Ваша є полум'ям, що все поглинає, – ах, бережіться! – поглинає й Вас самих, є буревієм...» [22, с. 135–136].

Апофеозом виявилось придбання В.Н.Каразіном збірки гравюр та естампів (1804 р.), яке зрештою стало одним з формальних приводів для його відсторонення. Відомо, що на початковому етапі обговорення перспективного розвитку Харківського університету просвітителю відводив важливе значення художній освіті студентів, які, за його задумом, мали опанувати окремі види практичних мистецтв.

Для здійснення цього плану він запросив до Харкова художників із-за кордону та петербурзьких ремісників. Крім цього, В.Н.Каразін за 5 тис. карбованців придбав у петербурзького колекціонера Ф.П.Аделунга зібрання художніх творів, що налічувало 2477 екземплярів. Ця колекція стала першою в Україні художньою збіркою, яка була придбана державною установою, та в подальшому відіграла неоціненну роль у становленні мистецтвознавства та музеєзнавства на Харківщині [23, с. 34].

Проте на початку XIX ст. важливість та цінність цієї покупки були зовсім неочевидними: невдовзі Комітет університету визнав її вартість зависокою*, а витрати – передчасними для навчального закладу, який значною мірою був створений на пожертви меценатів [23, с. 33]. Обтяжувала справу неакуратність, з якою В.Н.Каразін вів рахунки: він з легкістю розпоряджався значними сумами казенних коштів, при цьому в більшості випадків не беручи розписок.

Безперечно, варто погодитися з Д.І.Багалієм, який наголошував, що Василь Назарович був змушений діяти в непростих умовах відсутності чіткого призначення для грошей з патріотичного фонду, затримок в перерахунках державних грошей, відсутності в Харкові попечителя університету С.О.Потоцького тощо. Крім того, в разі необхідності засновник щедро виділяв на університетські потреби й особисті кошти, поставивши під удар власний матеріальний достаток [22, с. 138]. Однак необхідно прислухатися й до думки М.О.Лавровського, котрий критикував В.Н.Каразіна як не надто вдального розпорядника, що міг витратити «перші гроші, що виявилися вільними, на потреби, які виникли в дану хвилину» [13, с. 47].

Зрештою, в червні 1804 року В.Н.Каразін був звинувачений у перевищенні службових повноважень та перевитраті казенних коштів. Як слушно зазначали А.Г.Болебрух, С.М.Куделко та А.В.Хрідочкін, до такого повороту подій багато в чому призвели «обставини, пов'язані з особистими рисами характеру Каразіна», а саме – його «грандіозні задуми, надмірна самовпевненість, а часом і відірваність від реальних можливостей» [11, с. 147]. У підсумку Василь Назарович був усунутий від університетських клопотів та звільнений з державної служби.

На нашу думку, наведені факти з життя В.Н.Каразіна дають підстави для визнання його гнучкою особистістю (Р) за шкалою J–Р.

Отже, проаналізувавши найбільш відомі та показові епізоди з біографії В.Н.Каразіна, можна висунути гіпотезу про те, що за типологією MBTI досліджувана особистість може бути віднесена до типу ENTP, або «Винахідник». Люди цього типу зазвичай беруть участь у безлічі заходів, у них завжди багато справ та інтересів. Такі особистості постійно «фонтанують» новими ідеями, прагнучи удосконалити все, що їх оточує. Задумки виникають у них постійно, тому ENTP постійно виступають ініціаторами різноманітних проектів, які під

* — Дослідники подальших років (Д. І. Багалій, В. П. Титар та ін.) переконливо показали, що справжня вартість «колекції Аделунга» була меншою, ніж ціна, яку за неї заплатив В. Н. Каразін.

впливом нової інформації зазнають видозмін, іноді достатньо суттєвих [24, с. 319].

«Винахідники» товариські, комунікабельні, безпосередні, легко знаходять спільну мову з людьми, тому мають багато знайомих з абсолютно різними зацікавленнями. Вони є добрими популяризаторами, можуть доступно пояснити складні явища, переконати оточуючих та заразити їх своїм ентузіазмом. Проте іноді такі люди не мають уявлення про те, чи можуть їхні ідеї бути втілені на практиці. Вони не люблять кропіткої рутинної роботи, а тому прагнуть до того, щоб клопоти щодо їх втілення у життя взяв на себе хтось інший. Тільки-но ідея починає набувати реальних обрисів, що передбачає необхідність займатися поточними справами, ЕНТР втрачають до неї інтерес та переключаються на нову ідею. Через те, що вони не приділяють систематичної уваги невеликим, проте необхідним практичним деталям, чимало з їхніх блискучих ідей виявляються забутими й гинуть. Зате тоді, коли потрібно запропонувати щось принципово нове та нестандартне, такі люди виявляються незамінними. Особистості типу ЕНТР навряд чи можуть бути визнані зразком порядку й організованості, але їм добре вдається оживити навколишню атмосферу та додати оточуючим заряду бадьорості та креативності [24, с. 320].

Таким чином, результати проведеного дослідження вказують на те, що В.Н.Каразін за своєю суттю був вченим, винахідником. На користь цього припущення можуть опосередковано свідчити результати емпіричних досліджень у галузі психології науки. Наприклад, Б.Ейдусон, провівши інтерв'ю з 40 вченими про особливості їхнього життєвого досвіду, виявила у цих біографіях низку спільних моментів. Так, переважна більшість опитаних у ранньому віці продемонстрували високий рівень інтелектуального розвитку і в дитинстві мало цікавилися дитячими іграми й пустощами. У багатьох з респондентів були інтелектуальні батьки, захоплені своєю роботою, які підтримували та заохочували когнітивні інтереси дітей. Майже половина з цих людей рідко бачилися з батьком, який рано помер або працював далеко від родини, але мали тісні та теплі відносини з матір'ю. Багато з них пережили період самотності, рано покинули батьківський дім та почали самостійне життя. Дослідження Б.Ейдусон також не підтвердило гіпотезу щодо вирішальної ролі вчителя, наставника в біографії опитаних вчених [25, с. 75].

Що стосується В.Н.Каразіна, то детальних відомостей про його дитячі роки ми не маємо. Утім, відомо, що у процесі становлення його особистості велику роль відіграли батьки.

Його батько, Назар Олександрович, був полковником російської армії, якому за військові заслуги були пожалувані села Кручик та Основинці Слобідсько-Української губернії. Він помер у 1783 р., коли Василеві Назаровичу виповнилося 10 років, тож виховання дітей (Василя та Івана) взяла на себе мати – Варвара Олександрівна, людина неординарного розуму, високої культури та морально-етичних якостей. З батьками майбутнього науковця мав дружні стосунки мандрований філософ Г.С.Сковорода, який, за припущеннями окремих біографів, міг бути навіть домашнім вихователем у родині Каразіних [13, с. 194].

Ще за життя батька В.Н.Каразін був зархований до приватного пансіону Х.І.Фільдінга у Кременчуці, з 1783 р. навчався у харківському приватному пансіоні І.П.Шульца. Тоді ж майбутній засновник університету був внесений до реєстрів Кірасирського полку. У 1791 р. переїхав до Петербурга та вступив до лав лейб-гвардії Семенівського полку. Живучи у столиці, В.Н.Каразін відвідував лекції в Гірничому корпусі, де опановував математику та науки природничого циклу, оволодів латиною, німецькою та французькою мовами [11, с. 52]. Він не отримав систематичної освіти, але завдяки власній наполегливості та прагненню до знань здобув настільки ґрунтовні знання, що, на думку його сина Ф.В.Каразіна, міг би очолити професорську кафедру в будь-якому європейському університеті [13, с. 8]. Отже, чимало з описаних Б.Ейдусон закономірностей в цілому корелюють з фактами біографії В.Н.Каразіна.

Варто також звернути увагу і на дослідження Х.Лемана, який займався вивченням наукової продуктивності вчених різних спеціальностей. На великому статистичному матеріалі йому вдалося показати, що в середньому пік досягнень вчених припадає на вік 35–39 років [див. 25, с. 75].

Вивчення історії життя В.Н.Каразіна демонструє, що усі найважливіші просвітницькі та наукові ініціативи були ним висунені або реалізовані у віці між 29 та 38 роками. Зокрема, з 1802 по 1804 р. (тобто у віці 29–31 років) він брав найактивнішу участь у відкритті Харківського університету, у 1809 р. (у віці 36 років) вперше артикулював ідею «електроатмосферного снаряду», а в 1811 р. (у віці 38 років) ініціював створення Філотехнічного товариства, що деякими дослідниками визнається як другий за своїм значенням (після Харківського університету) просвітницький проект, реалізований В.Н.Каразіним на слобідських землях [14, с. 74]. Тобто найяскравіші епізоди його життя, пов'язані з наукою та просвітництвом, в цілому хроноло-

гічно вписуються до запропонованої Х. Леманом схеми.

Примітно, що й сучасники В. Н. Каразіна особливо відзначали його хист до наукової діяльності. Його ще за життя називали «захопленим українським Ломоносовим» [цит. за: 14, с. 3], тобто порівнювали з визначним вченим, а не політиком, чиновником і т. п. На нашу думку, саме непостійність В. Н. Каразіна, його неспроможність сфокусуватися виключно на наукових заняттях, до яких він мав природний талант, прагнення охопити якомога більшу кількість сфер діяльності врешті-решт зіграли з ним злий жарт та стали головними чинниками краху його кар'єри.

На це вказували й люди, що знали його особисто. Наприклад, В. Г. Анастасевич з жалем зауважував: «Наш добрий, розумний і навіть глибокодумний Василь Назарович, якби обмежив себе або на літературному, або на вченому, або навіть на господарському полі, міг би його благополучно обробити, пожати щедрі плоди та поділитися ними зі своїми співвітчизниками та з потомством» [26, с. 198]. Навіть сам В. Н. Каразін на схилі років визнавав: «Так! Я був недосвідчено-самонадіяний. Я був ме-

теликом, що опалив собі крила та зір у сфері, куди мені, скромному трудівнику науки, не варто було залітати» [13, с. 32].

Висновки

Отже, вірогідна належність особистості В. Н. Каразіна до типу ЕНТР («Винахідник») за типологією Майєрс-Бріггс (МБТІ) свідчить про те, що він мав неабиякі природні схильності до ведення наукової діяльності. Можна припустити, що якби він зосередився виключно на заняттях наукою, то у його особі держава і світ отримали б знаменитого вченого-новатора. Таким чином, психобіографічний аналіз життя В. Н. Каразіна показує, що він найімовірніше мав екстравертований тип характеру з гнучким, інтуїтивним та винахідницьким типом мислення. Отримані результати підтверджують те, що В. Н. Каразін був гармонійно розвинутою особистістю, яка мала непересічні психологічні й інтелектуальні здібності. Це дозволяло йому вести насичену і продуктивну наукову, організаційну та громадську діяльність, вершиною якої стало заснування Харківського університету, який виховав багато поколінь видатних вчених, відомих не лише в нашій країні, а й в усьому світі.

Література

1. Lässig S. Toward a Biographical Turn? Biography in Modern Historiography – Modern Historiography in Biography, German Historical Institute Bulletin, 2004, no. 35, pp. 147-155.
2. Shiner L. Psychobiography. The International Dictionary of Psychoanalysis. Detroit, 2005, p. 1388.
3. Kövary Z. Psychobiography As a Method. The Revival of Studying Lives: New Perspectives in Personality and Creativity Research. Europe's Journal of Psychology, 2011, no. 7 (4), pp. 739-777.
4. Schultz W. T. Introducing Psychobiography. The Handbook of Psychobiography. New York, 2005, pp. 3-18.
5. Vashchenko V. V. Vid samoprezentatsii do metodologii: psikhobiostoriografichnyi vimir prostoru istoriopisannya M. Grushevs'kogo [From self to the methodology: psychobiohistoriography historiographical dimension of space M. Hrushevsky]. Dnepropetrovsk, Publisher Dniepropetrovsk. Univ, 2007, 324 p. (In Ukr.)
6. Nesteljejev M. A. Psychobiografichnyj aspekt u vyvchenni tvorchoosti M. Hvylovogo [Psychobiographical aspect in the study artwork of M. Hvylovoy]. Visnyk Lugans'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 2010, no. 4 (191), pp. 54-60. (In Ukr.)
7. Vovk O. I. Dukhovno-religijni poshuki I. Ju. Rjepina u zerkali suchasnoi biografistiki [Spiritual and religious search of I. Ju. Rjepin in the mirror of contemporary biographical]. Kharkov, Saga Publ., 2012, 114 p. (In Ukr.)
8. Vovk O. I., Vovk I. L. Tvorchyj spadok I. Ju. Rjepina: dosvid psyhobiografichnogo analizu [The artistic heritage of Ilya Repin: experience of psychobiography analysis]. Ukrain's'kyi visnyk psyhonevrolohii, 2012, vol. 20, issue 4(73), 125-128 p. (In Ukr.)
9. Abel'skaya E. F. Tipovedcheskoe issledovanie psyhicheskogo sklada lichnosti. Avtoref. diss. kand. psikhoh. nauk: 19.00.01 [Typological research mental
10. Anastazi A., Urbina S. Psikhologicheskoe testirovanie [Psychological testing]. St. Petersburg, Piter Publ., 2007. 688 p. (In Russ.)
11. Bolebrukh A. G., Kudelko S. M., Khridochkin A. V. Vasil' Nazarovich Karazin (1773-1842) [Vasil' Nazarovich Karazin (1773-1842)]. Kharkov, Avto-Energiya Publ., 2005, 348 p. (In Ukr.)
12. Sochineniya, pis'ma i bumagi V. N. Karazina, sobrannyye i redaktirovannyye prof. D. I. Bagaleem [V. N. Karazin's essays, letters and papers collected and edit profiles by D. I. Bagalei]. Kharkov, 1910, 927 p. (In Russ.)
13. Vovk O. I., Kudelko S. M., Posokhov S. I. V. N. Karazin. Dialogy u chasi j prostori: doslidzhennja i materialy [V. N. Karazin. Dialogues in time and space: research and materials]. Kharkov, Publ. V. N. Karazin Kharkiv National University, 2015, 272 p. (In Ukr.)
14. Slyusarskiy A. G. V. N. Karazin. Ego nauchnaya i obshchestvennaya deyatel'nost' [V. N. Karazin. His scientific and social activities]. Kharkov, 1955, 158 p. (In Russ.)
15. [Bartenev Yu. P.] V. N. Karazin i gospodstvo nad prirodoyu [V. N. Karazin and dominion over nature]. Russkiy arkhiv, 1892, vol. 5, pp. 75-90. (In Russ.)
16. Knorryng N. N. K istorii reaktsionnykh nastroyeni nachala XIX veka. Po neizdannym pis'mam V. N. Karazina [On the history of reactionary sentiment beginning of the XIX century. According to unpublished V. N. Karazin's letters]. Prague, 1925, 12 p. (In Russ.)
17. Lavrovskiy N. A. Vospominaniya o Vasiliy Nazaroviche Karazine (1773-1873) [The memories about Vasily Karazin (1773-1873)]. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, 1873, no. 2, pp. 294-311. (In Russ.)
18. Bakirov V. S. Harkivs'kyj nacional'nyj universytet im.

V. N. Karazina za 200 rokov [Kharkiv National University by V. N. Karazin on 200 years]. Kharkov, Folio Publ., 2004, 750 p. (In Ukr.)

19. Polyakov V. T. Prakticheskoe ispol'zovanie atmosfernogo elektrichestva [Practical using of atmospheric electricity]. Available at: <http://qrp.ru/articles/56-ra3aae-articles/391-atm-practic>. (accessed 12.10.2013) (In Russ.)

20. Danilevskiy V. V. Russkaya tekhnika [Russian machinery]. Leningrad, Lenizdat Publ., 1948, 547p. (In Russ.)

21. Gernsback H. Power from the Air. Science and Inventions, 1921, vol. 2, no. 10, pp. 3.

22. Bagaley D. I. Opyt istorii Khar'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam): v 2 t. [Experience the history of Kharkov University (for unpublished materials): in 2 vol.]. Kharkov, Steam typography and lithography. M. Silberberg, 1893-1904, vol. 1, 203 p. (In Russ.)

23. Titar' V. P. K voprosu o kollektzii F. Adelunga i «khudozhnikakh», prislannyykh V. N. Karazinyum v

Khar'kovskiy universitet [To the question of the collection of F. Adelunga and «artists», sent by V. N. Karazin in Kharkov University]. Khar'kovskiy istoricheskiy al'manakh, Kharkov, 2004, pp. 32-37. (In Russ.)

24. Il'in E. P. Differentsial'naya psikhologiya professional'noy deyatel'nosti [Differential psychology of professional activity]. St. Peterburg, Piter Publ., 2008, 432 p. (In Russ.)

25. Loginova N. A. Nekotorye itogi razvitiya biograficheskogo metoda psikhologii v XX veke [Some results of the biographical method of psychology in XX century]. Metodologiya i istoriya psikhologii, 2006, vol. 1, issue 2, pp. 67-81. (In Russ.)

26. [Anastasevich V. G.] Zapiska o Vasili Nazar'eviche Karazine [Note about Vasivasilii Nazar'evich Karazin]. Chteniya v Obshchestve istorii i drevnostey Rossiyskikh. Smes' Publ., 1861, vol. 3, pp. 192-199. (In Russ.)

К 210-ЛЕТИЮ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЛИЧНОСТЬ В. Н. КАРАЗИНА: ПОПЫТКА ПСИХОБИОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

О. И. Вовк

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Аннотация. В статье изложены результаты психобиографического анализа жизни и деятельности выдающегося общественного деятеля, просветителя, ученого, основателя Харьковского университета В. Н. Каразина (1773–1842 гг.). Охарактеризованы основные тенденции развития психобиографистики в Украине и мире. Описаны наиболее показательные эпизоды биографии В. Н. Каразина и соотнесены с типологической схемой исследования личности «Индикатор типов Майерс–Бриггс» (МБТИ). Выдвинута гипотеза о вероятной принадлежности личности В. Н. Каразина к типу ENTP («Изобретатель»).

Ключевые слова: В. Н. Каразин, психобиография, «Индикатор типов Майерс–Бриггс» (МБТИ).

TO THE 210TH ANNIVERSARY OF KHARKIV UNIVERSITY. THE PERSONALITY OF V. N. KARAZIN: THE ATTEMPT OF PSYCHOBI- OGRAPHICAL RESEARCH

O. I. Vovk

V. N. Karazin Kharkiv National University

Summary. The article presents the results of the psychobiographical analysis of the life and activities of the famous public figure, inventor, scientist and founder of Kharkiv University Vasyl' Karazin (1773–1842). The main development Ukrainian and world trends of psychobiographical studies were characterized. The most revealing episodes of the biography of Vasyl' Karazin were described. Further these incidents were compared with the typological scheme of personality research «Myers–Briggs Type Indicator» (MBTI). The hypothesis that Vasyl' Karazin might have been the type ENTP («Inventor») was put forward.

Key words: Vasyl' Karazin, psychobiography, «Myers–Briggs Type Indicator» (MBTI).